

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ПАРЛАМЕНТСЬКА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЦЕНТР З ПИТАНЬ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА

ДЗК

Випуск 5/5

2014 р.

**СТРАТЕГІЯ СПІВПРАЦІ ДЕРЖАВИ З ЦЕРКВАМИ ТА РЕЛІГІЙНИМИ
ОРГАНІЗАЦІЯМИ ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА НАВКОЛО ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ**

*(оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими
документами 2013–2014 рр.)*

Осмислення духовних і культурних надбань людства, нагромаджених у процесі становлення цивілізації, нерозривно пов'язане з пізнанням витоків культури і релігії, їх взаємозв'язків у різні часи, оскільки всі без винятку вияви релігійного життя завжди включені в реальну культуру.

Релігія – особливий культурний феномен, форма духовної діяльності людей, основана на вірі у надприродний світ і сили Бога. Її феномен полягає в тому, що пізнання і практичне освоєння світу здійснюються способом, основаним на уявленні про вирішальний вплив потойбічних сил (зв'язків і відносин) як на повсякденне життя людей, так і на історію загалом.

Співвідношення культури і релігії є проблемою світоглядного та ідеологічного характеру, що впливає на соціально-культурні, суспільно-політичні особливості й тенденції розвитку як окремих країн, так і світового співтовариства загалом. Проте за всіх відмінностей у рівнях розвитку культури і релігії їхній взаємовплив завжди був і залишається суттєвим чинником особистого, суспільного і державного життя.

Усвідомлення співвідношення та ролі культури і релігії, а також пізнання цих глобальних феноменів у їх єдності є визначальним фактором у становленні національної ідентичності, в усуненні конфліктів на етноконфесійному ґрунті, ворожнечі, культурної роз'єднаності і релігійної нетерпимості. У цьому сенсі особливого значення набуває міжкультурний діалог, адже в світі, дедалі більш розмаїтому й непевному, люди мають спілкуватися через релігійні, етнічні, мовні та національні бар'єри, щоб досягти суспільної злагоди й запобігти конфліктам. А отже культурні, або будь-які інші

традиції не можуть бути підставою для перешкоджання людині в реалізації її основних прав і свобод [1].

Свобода думки, совісті та віросповідання є однією з основ демократичного суспільства. В європейському законодавстві сучасне розуміння прав людини визначено в Загальній декларації прав людини, Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини, документах ОБСЄ, Парламентської Асамблеї Ради Європи тощо, і ґрунтуються на тому, що дотримання релігійних свобод, що виходять за межі індивідуальних переконань і персонального сумління, є сферою, де держава бере на себе досить чіткі зобов'язання [2].

Діючі норми міжнародного права, що регулюють захист прав людини, вимагають від держав-учасниць прийняття відповідних договорів щодо забезпечення захисту прав людини відносно всіх осіб, які перебувають під їх юрисдикцією. У зв'язку з цим Європейське співтовариство прийняло 11 протоколів до конвенції про захист прав і основних свобод людини, які її доповнюють та вносять до неї деякі зміни. Ці протоколи є самостійними договорами і накладають зобов'язання на учасників Конвенції.

Україна на міжнародній арені заявила про себе як держава, де поважають релігійну свободу і надають великої ваги глибокому і всебічному вивченню аналогічної політики у країнах розвиненої демократії. У 1995 році наша країна набула членства в Раді Європи і ратифікувала міжнародні договори, взявши на себе зобов'язання здійснювати захист прав та основних свобод, у тому числі й свободи віросповідання [3].

З отриманням незалежності, коли в Україні почало динамічно відроджуватися національно-культурне життя, кардинальні зміни відбулися й у світоглядних та конфесійних орієнтаціях різних категорій населення. Вони виявляються у докорінній перебудові державно-церковних відносин, розширенні віросповідного спектра, у великих темпах розбудови релігійної інфраструктури, зростанні рівня релігійності людей, зміні соціального статусу церкви, підвищенні її ролі у суспільно-політичному та духовно-культурному житті українського суспільства. Населення України поступово позбувається старих стереотипів мислення та поведінки, виробляє нове світобачення, що базується на засадах свободи, гуманізму, демократії, плюралізму.

Процес демократизації державного устрою в Україні у царині суспільного розвитку актуалізує питання формування засад сучасної державної політики у галузі свободи совісті та її практичної реалізації, глибоке й всебічне вивчення досвіду становлення такої політики та її практичного застосування як у країнах розвинутої демократії, так і в пострадянських державах.

На сьогодні наша країна чітко окреслила свої зобов'язання перед церквою, коло тих повноважень, які є сферою її компетенції, що робить державну політику в галузі релігійно-церковного життя прозорою та відкритою для суспільного загалу.

Принципова новація сучасної моделі державно-конфесійних відносин в Україні полягає в тому, що держава і церква визнаються як рівноправні суб'єкти державно-церковних відносин, кожен з яких діє у сфері своєї компетенції. При цьому релігійні організації діють в правовому полі держави, держава не втручається в канонічно визначені справи церкви, забезпечуючи свободу релігії, свободу соціально значущої діяльності церкви та сприятливі умови її морально-просвітницької роботи [4].

Релігійні інституції країни демонструють високу динаміку зростання й посилення своєї присутності в різних суспільних сферах. Церква як соціальна інституція й надалі користується найвищим рівнем довіри населення. Богослужіння, прощі, відзначення великих релігійних свят збирають великі масові аудиторії. Через церкви та релігійні спільноти реалізується дуже значний спектр соціокультурної активності українських громадян.

Якщо говорити про національне законодавство, то Конституція України у статті 35 визначає, що „кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність”. Крім того, ч. 3 цієї статті виголошує, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова [5].

Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 року є основним нормативним актом, який розкриває зміст релігійних прав і встановлює гарантії їх реалізації. Він регулює взаємовідносини держави і церкви, порядок створення релігійних організацій та їх функціонування, тощо. Зокрема, держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству. Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії [6].

Згідно з цим законом, держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій, але при цьому не втручається у їх законну діяльність. Релігійні організації не виконують державних функцій, не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають їм фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади.

При цьому священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами. Релігійні організації можуть створювати навчальні заклади і групи. Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально та разом з іншими громадянами.

Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства-духовні заклади, а також об'єднання подібних організацій. Найпоширенішими серед них є релігійні громади (місцеві релігійні організації віруючих громадян одного й того ж культу, напрями, течії або толку), що діють на підставі своїх статутів або положень, які не можуть суперечити чинному законодавству.

Таким чином наша країна визначає межі своїх повноважень стосовно релігійних організацій і, водночас, наділяє релігійні організації певними правами та обов'язками. Тобто так чи інакше церква існує в межах правового поля, яке створюється державою. Проте і держава зазнає впливу церкви. Церква має вирішальний вплив на частину її громадян, які належать до цієї церкви, церква створює свою систему норм (церковне право), яке регулює внутрішні відносини між її членами і зовнішні – з суспільством, церква суттєво впливає на формування ідеології в державі, моральних та інших соціальних норм, на рівень правової культури, може сприяти державі у виконанні її функцій [7].

Якщо характеризувати вітчизняне законодавство щодо свободи совісті й віросповідань у загальних рисах, то необхідно відзначити його вагомий внесок у справу демократизації релігійного середовища країни. Завдяки набуттю чинності означеними вище нормативно-правовими актами в українському суспільстві відбулися відчутні позитивні зрушення, про які красномовно свідчать наступні фати.

По-перше, за часів незалежності відбулася плюралізація релігійного простору України. Це означає, що нині у ньому присутні найрізноманітніші віросповідні течії і напрями – від традиційних церков (православна, греко-католицька, римо-католицька, євангельських християн-баптистів, адвентистів сьомого дня та ін.) до неординарних неокультів (гух'ясамаджа, трансцендентальна медитація, всесвітня чиста релігія тощо).

По-друге – це відсутність ідеологічного тиску на ту чи іншу конфесію, коли особистість отримує реальну можливість вільно сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної [8].

До того ж, постійно збільшується кількість церков і релігійних об'єднань. Якщо у 1992 році в країні нараховувалося ледь більше 13 тис. духовних осередків, то на початок 2013-го – цифра вже перевищила 35 тис. тільки офіційно зареєстрованих релігійних організацій та громад (загалом їх 37 тис.), що є достатнім для задоволення релігійних потреб віруючих. Динаміка зростання такої мережі свідчить про вичерпність екстенсивного розвитку релігійного середовища України.

Мережу релігійних організацій на кінець 2013 року представлено 55-ма віросповідними напрямками, в межах яких діють центри та управління, релігійні громади, монастирі, місії, братства, духовні навчальні заклади, недільні школи та церковні друковані засоби масової інформації, які займаються висвітленням релігійного життя.

Випереджаючими темпами, порівняно з традиційними церквами, зростає кількість протестантських та неорелігійних організацій, у той же час, розподіл релігійних організацій за віросповідними напрямками свідчить про переважаючу чисельність в Україні представників християнських деномінацій, де православні, католицькі та протестантські релігійні організації складають близько 94 відсотків релігійної мережі держави. Та найчисельнішою серед релігійних організацій держави є Українська православна церква, що нараховує 12 895 організацій, ао 34,8 % від загальної їх кількості у державі.

Стосовно етноконфесійних утворень, переважну більшість релігійних структур складають прихильники ісламу, чисельність яких становить 31,7 відсотка мережі релігійних організацій національних меншин або 3,3 відсотка загальної релігійної мережі держави.

Іудаїзм представлено на території України 309 релігійними організаціями, що складає 17,1 відсотка мережі релігійних організацій національних меншин або 0,8 відсотка релігійної мережі держави.

Німецька євангелічно-лютеранська церква нараховує 42 осередки, в т. ч. 1 центр, 41 громаду (34 священнослужителя, у т. ч. 13 іноземців).

У складі Вірменської апостольської церкви нараховується 28 громад (19 священнослужителів, у т. ч. 11 іноземців), які діють у 15-ти областях України, Києві та Севастополі.

Функціонують також поодинокі етноконфесійні громади чехів, готів, корейців, шведів, в Автономній Республіці Крим – караїмів та кримчаків, а в Херсонській та Запорізькій областях – менонітів [9].

Позитивним фактором державотворення є активна участь духовенства і віруючих у відбудові суспільно-громадського і культурного життя країни. Фактично священнослужителі сьогодні задіяні в організації й здійсненні

публічних заходів будь-якого рівня й характеру – державних свят, різних виставок, презентацій, форумів, дипломатичних зустрічей тощо.

Визначальний вплив на стан державно-конфесійних відносин має діяльність Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, до складу якої входять представники провідних християнських церков, іудейських та мусульманських релігійних центрів України. Представлені у Раді конфесії загалом об'єднують понад 95% усієї релігійної мережі України. Утворена у 1996 році, Рада посідає сьогодні провідне місце в процесах формування міжконфесійного діалогу і державно-церковних відносин у країні, а її діяльність відіграє позитивну роль у зміцненні злагоди й толерантності між релігійними організаціями різних віросповідань.

Окрім згаданої Ради та структур громадянського суспільства, на національному рівні діють інші консультативно-дорадчі органи, що сприяють державно-конфесійному та міжконфесійному діалогу й злагоді, у тому числі: Українська Міжцерковна Рада, Рада Євангельських Протестантських Церков України, Рада представників Духовних управлінь і центрів мусульман України та інші.

Міністерством культури – центральним органом виконавчої влади у справах релігій – упродовж всіх років проводилася постійна робота із залучення релігійних організацій України до загальнодержавних заходів, сприяння у здійсненні міжнародних контактів, реалізації гуманітарних програм тощо.

З метою попередження конфліктів та правопорушень у релігійному середовищі України для релігійних і громадських організацій, політичних партій, представників державних органів та органів місцевого самоврядування, окремих громадян Міністерство культури та регіональні підрозділи у справах релігій проводили семінари, круглі столи, бесіди, виступи в засобах масової інформації, інші роз'яснювальні заходи щодо дотримання та застосування чинного законодавства в галузі свободи совісті [10].

До прикладу, в грудні 2013 року за підтримки Мінкультури та кафедри культурології Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова в Києві проходила Всеукраїнська науково-практична конференція „Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку”. У ній взяли участь понад 50 науковців, представників державних органів виконавчої влади та релігійних організацій. Під час конференції працювали 4 робочі секції, присвячені державно-конфесійним, міжконфесійним, правовим і освітнім питанням. Було, зокрема, обговорено низку актуальних питань, пов'язаних із сучасним розвитком державно-конфесійних відносин, пошуком ефективних механізмів вдосконалення співпраці держави та церкви, врегулюванням релігійних і міжконфесійних протиріч, які мають місце у сьогоденні [11].

Правові аспекти діяльності релігійних структур, питання взаємодії цих структур з державою регулярно обговорюються на засіданнях колегії Міністерства. Розвиток державно-конфесійних відносин та релігійно-церковного комплексу в Україні, пріоритетні напрями у цій сфері – постійно знаходяться у полі зору Державного департаменту у справах релігій та національностей Мінкультури, який опікується проблемами державно-конфесійних відносин.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України „Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики з 2012 року при Міністерстві культури України діє Громадська рада, у складі якої сформовано Комісію у справах релігій (голова – М. С. Васін).

Протягом 2012–2013 років Комісією було підготовлено і направлено на адресу Міністерства низку пропозицій задля розв’язання деяких правових проблем, зокрема щодо „подвійної” реєстрації релігійних організацій у законопроекті № 10221, які, на жаль, не було враховано. Проводилися також у робочому режимі обговорення проектів наказів Міністерства культури України „Про затвердження стандарту надання адміністративної послуги з реєстрації статуту (положення) релігійної організації та змін до нього та „Про Експертну раду з питань свободи совісті та діяльності релігійних організацій. Водночас, говорячи про роботу Комісії у справах релігій, слід наголосити, що комунікація Міністерства з релігійною спільнотою відбувалась не лише через цю структуру, але й у інших форматах, наприклад у форматі Робочої групи з підготовки законопроектів у сфері свободи совісті [12].

Вищезазначене, з одного боку, ілюструє наявний потенціал для дієвої роботи Громадської ради та широке коло питань, що перебувають у полі її зору, а з іншого – в цілому обумовлює важливість забезпечення її подальшого ефективного функціонування у контексті розвитку співпраці громадських інституцій з органами виконавчої влади.

Неабияку зацікавленість у співпраці виявляють і релігійні структури. Так, 3 квітня 2014 року в Національному заповіднику „Софія Київська” під головуванням митрополита Української православної Церкви (Московського Патріархату) Онуфрія відбулося засідання, присвячене питанням взаємодії релігійної громадськості з органами державної влади, за участю Міністра культури України Є. М. Нищука та директора Державного департаменту у справах релігій та національностей Мінкультури В. В. Юшкевича, під час якого Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (далі – ВРЦіРО) підтвердила свою активну позицію щодо участі у вирішенні соціальних проблем та духовно-моральному оздоровленні українського суспільства, розвиваючи задля цього стратегічне партнерство з державою.

Головуючий у Всеукраїнській Раді Церков митрополит Онуфрій озвучив кілька тез, звертаючись до представників Міністерства культури України та усіх присутніх на засіданні. Він, зокрема, наголошував на такому.

Перша теза: Україні необхідне стратегічне партнерство церков, громадянського суспільства і держави.

Наша країна має сьогодні знайти свою модель взаємин між церквами та державою, церквами та суспільством, а церкви і релігійні організації, в свою чергу, мають допомогти у новому відродженні української держави. Отже, сьогодні саме знизу мають творитися вже оновлені партнерські відносини церков і громадянського суспільства. Така синергія церков, громадянського суспільства і держави, що склалася в ході історії українського народу, передбачає не злиття чи поглинення однієї інституції іншою, а творчу взаємодію на благо України.

Відсутність будь-якого помітного протистояння позитивному впливу церков на суспільство свідчить про те, що українське суспільство, особливо при адекватній поінформованості, позитивно сприймає партнерську взаємодію церкви та держави, церкви та суспільства. Звісно, у нашій країні є неможливим ані одержавлення церкви, ані маргіналізація релігійного фактору. А це означає, що церква і держава покликані будувати партнерські взаємини. Мотивом для формування таких взаємин є усвідомлення спільної відповідальності за сьогодення та майбутнє України.

Сьогодні ситуація в Україні є унікальною через те, що досягнуто міжконфесійного та міжрелігійного миру. Трапляються окремі прикрі випадки непорозумінь, проблемні питання, але в цілому ситуація порівняно із 1990-ми роками є кардинально іншою. І з цього, вважає митрополит, необхідно скористатися задля формування української моделі партнерських відносин між державою, суспільством та церквами.

Друга теза митрополита Онуфрія полягає в тому, що наша держава потребує реалізації політики захисту прав віруючих.

У Конституції України задекларовано повну свободу релігії, але в дійсності наслідки атеїстичної доби зустрічаються й досі. Наприклад, ставлення до конфесійної освіти в Україні – на межі дискримінації. Ще на початку 1990-х років колишні соціалістичні держави Центральної Європи визнали дипломи духовних академій та інших конфесійних вишів, богословські факультети повернулися до складу державних університетів. А в Україні законодавчі ініціативи, спрямовані на вирішення цієї проблеми, й досі гальмуються.

Однак треба враховувати той факт, що українське громадянське суспільство перебуває ще у стадії становлення. І єдиним стабільним інститутом такого суспільства є церква – стратегічний партнер держави, що так само живе

за всіма принципами верховенства Закону та захисту прав людини, але розвиває внутрішнє традиційне багатство людського потенціалу.

Водночас, дуже важливим завданням на сучасному етапі є необхідність уникнути вузько-етнічних моделей, з одного боку, та розмивання ідентичності в умовах глобального світу, з іншого. На думку митрополита Онуфрія, саме традиційна релігійність, позбавлена фундаменталізму та радикалізму, що в змозі протистояти релятивізму та нігілізму, є тим елементом суспільного життя, який може стати визначальним для майбутнього України.

Теза третя. Україні необхідне нове законодавче бачення вирішення існуючих конкретних проблем церков та релігійних організацій.

Як вже зазначалося вище, держава і суспільство мають бути зацікавлені у церкві як надійному соціальному партнері, як позитивній суспільній силі. Тому й законодавчі ініціативи мають не тільки задовольнити запити конфесій, але й принести благо українському суспільству. Послідовна ж підтримка таких законопроектів стане пріоритетом для ВРЦіРО. Ця взаємна згода стане запорукою успіху на шляху становлення соціального партнерства держави і церков, суспільства і церков в Україні.

Митрополит також вважає, що наразі слід переглянути тексти законопроектів останніх років, які так і не були розглянуті в парламенті. Тут, до речі, має зіграти свою роль Міністерство культури України і Державний департамент у справах релігій та національностей у його складі. Сьогодні ВРЦіРО, церкви та релігійні організації проявили себе як сповідники твердої віри та абсолютних цінностей, тож за підтримки держави спроможні творити нову, кращу реальність для України [13].

Розуміючи велику відповідальність за правильний вибір нової моделі взаємовідносин, про які йшлося вище, Міністерство культури, своєю чергою, означило під час засідання нові пріоритети в роботі. Так, задля подолання наслідків атеїстичного минулого, реалізації конституційних свобод та налагодження конкретних механізмів співробітництва церков, держави і громадянського суспільства, одним із найбільш важливих кроків на сьогоднішній день Мінкульт вважає поновлення роботи над законопроектом „Про концепцію державно-конфесійних відносин в Україні”, започаткованим ще 10 років тому. Як зазначив Є. М. Нищук, саме сьогодні на часі його фахове доопрацювання за участю представників конфесій з метою урахування сучасних українських реалій. Тим самим буде відкрито нову сторінку в історії взаємин церкви та суспільства в Україні, але вже сьогодні можна втілювати в життя ті принципи, які закладено в тексті Концепції [14].

Співпраця Міністерства з церквами та релігійними громадами у подібному форматі є надзвичайно важливою, оскільки у такий спосіб є

можливість, по-перше, оперативно розглядати й вирішувати нагальні питання захисту інтересів громадян України, котрі сповідують різні релігії, а по-друге, долучатися до справи формування засобами мистецтва художньо-естетичного світогляду вірян як основи світосприйняття. Отже, такий тісний діалог є беззаперечною умовою успішної реалізації вищезазначених завдань.

Про масштабність стратегічного партнерства й про те, наскільки багато спільних точок дотику церкви і держави, можна судити з переліку численних культурно-просвітницьких і мистецьких акцій, що поєднують галузь культури з релігією на ґрунті їх духовного зв'язку, багатства їх взаємодоповнення.

Історично найпотужнішою серед релігійних організацій держави вважається Українська православна церква. Вибір християнства як державної релігії, зроблений князем Володимиром, на багато століть вперед визначив цивілізаційний шлях розвитку країни, зробивши Київську Русь активним європейським партнером. І багато тих речей, які сьогодні сприймаються як належне, в тому числі й у моральному відношенні, було визначено саме з прийняттям християнства.

Тому й не дивно, що відзначення у 2013 році ювілейної події – 1025-річчя хрещення Київської Русі – стало моментом консолідації українського суспільства, чинником єднання світового українства, елементом просування іміджу України як держави з унікальною історичною та культурною спадщиною, а всі культурно-просвітницькі та мистецькі заходи в державі було приурочено цього року до святкування знаменної дати – прямо або опосередковано [15].

Для довідки: День хрещення Київської Русі-України є державним святом з 2008 року, його святкують 28 липня у день пам'яті св. Володимира [16].

Під час підготовки до урочистого відзначення в Україні ювілейної річниці свою роботу активізували як центральні, так і місцеві органи виконавчої влади з метою забезпечення організації свята на найвищому рівні. Основна ж увага приділялася акціям, що проводилися спільно з церквами та релігійними організаціями християн усіх конфесій.

Приміром, 11 квітня 2013 року на спільному засіданні Київської міської державної адміністрації і Київської міської ради церков та релігійних організацій відбулося обговорення питань, пов'язаних з організацією свята у столиці. Серед іншого, члени оргкомітету з відзначення 1025-ї річниці хрещення Київської Русі поінформували духовенство про те, як готується місто до урочистостей. Столичне духовенство виступило із зустрічними пропозиціями стосовно проведення внутрішньоконфесійних та загальноміських культурно-просвітницьких заходів, конференцій, круглих столів і богослужінь у рамках загальної програми святкування.

Підготовка до святкувань стала також слушним приводом звернути особливу увагу на пам'ятки архітектури давньоруської доби на території України, зокрема у Києві, де 27–28 липня проходили основні урочистості.

За таких обставин протягом 2013 року було проведено ремонтно-реставраційні роботи з впорядкування об'єктів, пов'язаних з історією християнства, перевірено готовність пам'яток сакрального мистецтва до прийому гостей. Так, у Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику було здійснено ремонтно-реставраційні роботи Великої Лаврської дзвіниці, келій, трапезного храму; відремонтовано дзвіниці Михайлівського Золотоверхого монастиря; браму Свято-Іллінської церкви, дзвіницю Свято-Фролівського жіночого монастиря, трапезну церкву Свято-Фролівського жіночого монастиря; відновлено пам'ятник Магдебурського права, який ще називають „Нижній пам'ятник Хрещення Русі”. Крім того, проведено роботи у Катерининській церкві Чернігова, яка вважається візитівкою міста тощо. Загалом, реставраційні роботи з облаштування об'єктів сакральної архітектури, нехай невеликі, було проведено фактично у всіх регіонах України.

У цей термін було також оновлено постійно діючі тематичні експозиції українських музеїв за допомогою спільної роботи українських істориків, мистецтвознавців та представників духовенства, запроваджено нові екскурсійні та туристичні маршрути місцями, пов'язаними з історією християнства в Україні [17].

Потужним консолідуючим фактором для всього громадянського суспільства, важливим етапом укріплення поваги до нашої тисячолітньої історії та культури на міжнародному рівні виявилися різноманітні за своїм змістом і непересічні за значимістю культурні проекти з нагоди святкування в Україні 1025-річчя хрещення Київської Русі, покликані об'єднати народ навколо справжніх духовних цінностей.

Окрім офіційної програми, де брали участь представники як нашої держави, так і зарубіжжя, столичне життя було означене проведенням масштабних акцій, серед них – урочисті літургії біля пам'ятника князю Володимирі та в Свято-Успенській Києво-Печерській лаврі, Міжнародна Пасхальна Асамблея та ціла низка виставок, конкурсів, концертів, фестивалів, презентацій, конференцій тощо.

Наприклад, напрочуд змістовним і цікавим у мистецькому плані, а разом із тим і масштабним, виявився спільний захід, що поєднав представників держави і представників всіх конфесій, це – Міжнародна Пасхальна Асамблея, яка вже вп'яте відбувалася в столиці.

Ювілейного року захід проходив під патронатом Української Православної Церкви, Міністерства культури України за сприяння посольств 7 країн світу, а також Італійського інституту культури в Києві.

У рамках Асамблеї відбулися концерти за участю церковних хорів різних віросповідань, а також провідних вокальних колективів Німеччини, Швейцарії, Норвегії, Молдови, Росії та Грузії.

Примітно, що концерти відбувалися на території таких столичних святинь, як Софія Київська, Успенський собор і Трапезний храм Києво-Печерської Лаври, Свято-Введенський чоловічий монастир, Спасо-Преображенський Собор, Костел Св. Олександра, Михайлівський Золотоверхий собор тощо, а також у приміщеннях Національної опери України, Великому та Малому залах Національної музичної академії ім. П. І. Чайковського.

Найкращі зразки церковної музики прозвучали в ці дні у виконанні славетних столичних хорових колективів, серед них – Національна капела „Думка”, Чоловіча хорова капела України ім. Л. М. Ревуцького, Академічний хор ім. П. Майбороди Національної радіокомпанії України, жіночий хор Київського інституту музики імені Р. М. Глієра, жіночий хор „Павана” Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова та інші. Серед зарубіжних вокальних колективів свої програми представили, зокрема, хорова капела ім. С. Рахманінова (Росія), жіночий хор „Cantabile” (Молдова), чоловічий ансамбль „Урмулі” (Грузія).

Цікаво, що Пасхальну Асамблею – 2013 було приурочено не тільки до свята Воскресіння Христового та 1025-річчя Хрещення Русі, але й до 100-річчя заснування Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. До того ж, до 180-річчя від дня народження видатного німецького композитора Брамса у рамках заходу відбулася прем'єра „Німецького реквієму» в супроводі хореографічного балету „Ensemble ultra Schall” (Базель, Швейцарія).

Сама ідея проведення Асамблеї належить Національній музичній академії України імені П. І. Чайковського. Автором ідеї є ректор академії, професор, н. а. України В. Рожок.

Справжньою „родзинкою» Пасхальної Асамблеї – 2013 став „Реквієм” Дж. Верді у виконанні хору студентів Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського, Національної заслуженої академічної капели „Думка” і хору та симфонічного оркестру Національної опери України, диригент – н. а. України М. Дядюра. Порадувало слухачів й участь у хорі унікального зібрання прекрасних особистостей, голосів, які цінуються в усьому світі, солістів Національної опери України та колишніх випускників Академії – Л. Монастирської (сопрано), А. Швачки (меццо-сопрано), С. Ковніра (бас) та н. а.

України М. Дідика (тенор). Адже Пасхальна Асамблея проходила ще й під егідою „Видатні випускники – рідній альма-матер”.

До речі, молодий київський композитор, викладач Національної музичної академії ім. П. І. Чайковського Б. Процюк стала автором Великодніх антифонів, якими відкривалась Пасхальна Асамблея. „Головне, щоб була молитва, треба брати участь у Таїнствах Церкви, лише тоді може вийти якась непогана музика”, – вважає композитор і багатодітна мати Б. Процюк [18, 19, 20].

У рамках святкувань 1025-річчя Хрещення Київської Русі, за підтримки Департаменту культури Київської міської державної адміністрації було також проведено Фестиваль духовної християнської музики та співу. Дійство відбувалося на Співочому полі Києва, що на території Печерського ландшафтного парку. Участь у ньому брали як духовні колективи різних християнських конфесій, так і професійні академічні хори України, а зі сцени лунали літургійні піснеспіви та авторські духовні канти.

З благословення Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира фестиваль відвідав секретар Київської єпархії по місту Києву протоієрей Віктор Іващук. Київську Митрополію на цьому концерті представляли Єпархіальний хор духовенства Київської єпархії під керівництвом протоієрея Андрія Гоєнка та хор парафії на честь Вознесіння Господнього м. Києва, що на Деміївці.

На запрошення департаменту культури Київської міської державної адміністрації участь у цьому музичному святі взяв, зокрема, Київський чоловічий камерний хор Церкви християн віри євангельської України. Цей колектив було створено у 2006 році з ініціативи старшого пресвітера церков християн віри євангельської Київської області єпископа Олександра Озеруги, який і сам є учасником колективу. Всі 22 співаки є служителями церков: пасторами, дияконами чи проповідниками.

Репертуар хору, який складається переважно з творів слов'янських композиторів, вдало включає в себе і найяскравіші зразки духовної музики інших народів, наприклад єврейські та латиноамериканські. Диригент – В. Олійник – постійно представляє колективу широку палітру творів для спільного прослуховування та, якщо уподобають, вивчення [21].

На особливу увагу, безперечно, заслуговує Всеукраїнська культурно-мистецька виставка „Велике і величне», яку було розгорнуто в приміщеннях Національного культурно-мистецького та музейного комплексу „Мистецький арсенал». Проект такого експозиційного обсягу, масштабів міжінституційної співпраці та широти географії, ініційований та організований Мистецьким

Арсеналом за сприяння Міністерства культури України, є безпрецедентним явищем в історії музейного життя за часів Незалежної України.

Всього 1000 одиниць найвизначніших мистецьких творів із колекцій 35 провідних художніх, історичних та археологічних музеїв України вперше зустрілися в одному часі й просторі й об'єдналися в єдиний проект такого експозиційного обсягу. Виставка по праву стала центральною мистецькою подією офіційної програми відзначення 1025-річчя Хрещення Київської Русі. Крізь призму мистецтва вона продемонструвала цивілізаційний вплив християнства на розвиток культури в Україні.

Вагомими завданнями виставки „Велике і величне” було пробудження історичної та культурної пам'яті українців, зміцнення відчуття спільності цивілізаційного досвіду та єдності історичних засад і світоглядних орієнтирів, усвідомлення причетності кожного до видатних сторінок минулого, а відтак і відповідальності за творення сьогодення.

Експозиція охоплювала історичний період тривалістю понад п'ятнадцять тисячоліть – від доби палеоліту, Трипілля, античних міст Північного Причорномор'я, крізь давньоруське, барокове, або мистецтво класицизму, до сецесії, модернізму та постмодернізму. Вона продемонструвала, як мистецькі традиції Сходу і Заходу органічно адаптувалися на місцевому культурному ґрунті, народивши унікальні художні явища світового значення.

Загалом, сакральне мистецтво було представлено на виставці шедеврами різних епох, найдавніші з яких – хрести-енколпіони, яким уже майже 1000 років, і лише трішки молодший за них рукопис XII століття, одна з найдавніших писемних пам'яток, що збереглися на території України до наших днів – рукопис Апостола, відомий під назвою Кристинопольського – з колекції Львівського історичного музею. Окрасою експозиції також стали рідкісні авторські ікони Самбірської школи доби Ренесансу, що з колекції музею „Дрогобиччина”, серед них – роботи Василя Глібкевича з Церкви Святого Юра в Дрогобичі, яку нещодавно було внесено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а також роботи художника Федуска із Самбора – ілюстратора Пересопницького Євангелія, на якому присягають українські президенти. Почесне місце в експозиції посідали барокові іконописні пам'ятки з подарованого імператрицею Єлизаветою Петрівною іконостаса родового собору останнього гетьмана України Кирила Розумовського в Козельці – з колекції Національного заповідника „Чернігів стародавній”.

На гостей виставки чекало і ціле суцвіття живопису: від творів сакрального монументаліста М. Ге; передвижника, майстра жанрової картини на теми українського побуту М. Пимоненка, чий роботи ще за життя художника купував Лувр; академіка Петербурзької Академії мистецтв, співавтора розписів

Володимирського собору в Києві й володаря титулу найкращого рисувальника Рима В. Котарбінського (з колекції Сумського обласного художнього музею ім. Н. Онацького) до величних постатей народного мистецтва – Марії Приймаченко і Г. Собачко-Шостак (Національний музей народного декоративного мистецтва) та всевітньо знаних геніїв, які творили саме на українській землі, – О. Екстер та К. Малевича (Музей театрального, музичного та кіномистецтва України, Історико-художній музей села Пархомівка Краснокутського району Харківської обл.).

Контroversійний принцип побудови експозиції поєднував художні твори з археологічними артефактами й історичними пам'ятками, демонструючи взаємовплив та взаємопроникнення традицій образотворення, спадковість мистецьких форм і мотивів та їх трансформацію на різних етапах розвитку культури.

У низці спецпроектів, що реалізуються молодими художниками – А. Криволапом, Т. Сільваші, В. Сидоренком, М. Малишком, М. Маценком, О. Сухолітом та іншими – в режимі „work-in-progress”, можна було простежити безпосередній зв'язок з іконографічними формами й наративними схемами, із засобами, які побутували в сакральному мистецтві (стінопис, вітраж) та з релігійними образами.

Проведення Всеукраїнської мистецької виставки „Велике і величне” на базі Національного культурно-мистецького та музейного комплексу „Мистецький арсенал» стало не тільки показовим прикладом міжмузейної співпраці, але й масштабною платформою, яка продемонструвала співзвучність релігійних образів та художніх методів у мистецтві із сьогоденними духовними орієнтирами нації [22, 23].

У виставкових залах пам'ятки архітектури XVIII ст. „Хлібня” Національного заповідника „Софія Київська” з нагоди святкування 1025-річчя Хрещення Русі було відкрито іншу унікальну виставку, до влаштування якої долучилися Міністерство культури України, духовенство та одразу шість провідних музеїв України – Національний заповідник „Софія Київська”, Національний художній музей України, Національний архітектурно-історичний заповідник „Чернігів стародавній”, Музей історії міста Києва, Чернігівський обласний художній музей ім. Григорія Галагана, Музей волинської ікони (Луцьк).

Цей масштабний міжмузейний виставковий проект під назвою „Свята Православної Церкви” репрезентував твори українського та російського іконопису з колекцій вітчизняних музеїв і приватних збірок. На виставці було представлено близько 150 ікон, пов'язаних із важливими подіями Євангельської

історії, культом окремих святих та найбільш шанованими Православними святами.

Під час її урочистого відкриття організатори заходу з боку Міністерства культури, зокрема, підкреслили, що виставки саме такого змісту є віддзеркаленням моральної і духовної складової українського суспільства та яскраво свідчать про давність і безперервність його культурних традицій, їх зв'язок з найбільшими світовими цивілізаціями.

Високо оцінили змістовність виставки та її значення в культурному житті України представники духовенства – голова Синодального відділу УПЦ „Церква і культура” Ігуменя Серафима та голова Навчального комітету при Священному Синоді УПЦ єпископ Ірпінський Климент. Вітаючи присутніх з відкриттям виставки, Владика Климент, зокрема, із великою приємністю зазначив, що останнім часом духовенство і представники Мінкультури щонайменше раз на місяць зустрічаються у стінах Софійського музею, спільно відкривають виставки християнського сакрального мистецтва та вшановують пам'ять видатних діячів минулого, які долучилися до його збереження та відтворення.

Більшість з унікальних експонатів XVI–XIX ст., відібраних для цієї виставки, за словами представників музеїв-учасників проекту „Свята Православної Церкви” представлено на розсуд публіки вперше.

Так, один із залів „Хлібні” представив близько 70 ікон із колекції російського іконопису з фондів Музею волинської ікони (Луцьк) – філії Волинського краєзнавчого музею – здебільшого це хатні (домашні) ікони, що чудом збереглися до наших днів, зібрані за 20 років існування музею. Чернігівщину також було репрезентовано дуже різноманітно: від професійного іконопису чернігівської школи до старообрядницької ікони, яка також побутувала в цьому регіоні. Крім того, на виставці можна було побачити списки (копії) найбільш шанованих в Україні чудотворних ікон XII ст. – Богоматері Володимирської та Печерської (Свенської) – зі збірки Музею історії міста Києва. Колекцію виставлених ікон також доповнювали ікони з ризниці митрополита Київського і всієї України Володимира.

Ікони з приватних колекцій було представлено за підтримки галереї „НЮ АРТ” (Київ), засновник якої – відомий меценат та колекціонер М. Білоусов. Цікавий факт: деякі з цих ікон взагалі не виставлялись до цього часу. Але активні реставраційні роботи, що тривали впродовж трьох останніх років, зробили експонування можливим. Так, найдавнішу з включених до виставки ікон – маленьке „Хрещення” з церкви святої Параскеви села Мальнів Львівської області – написано у XVI ст. Її було вивезено видатним вченим Д. Щербаківським з фронтової зони, що пролягала в Галичині в роки Першої

світової війни. Велику мистецьку і духовну цінність також являють ікони гетьманської доби і бароковий іконопис.

Виставка мала на меті не лише ознайомити глядача із рідкісними зразками вітчизняного українського та російського іконопису, але й розповісти про ікону як феномен православної культури, відкрити двоїстість її природи, виявити богословський та художній зміст через розповідь про найбільш шановані свята, що пов'язані із важливими подіями Євангельської історії. Таким іконам в старовинних українських та російських іконостасах відводився окремий ряд, ці образи були покликані допомогти вірянам краще зрозуміти філософський та етичний сенс життя Спасителя [24, 25].

На території Національного заповідника „Софія Київська” – у музеї „Будинок митрополита” – відбулася презентація книги-альбому „Музей волинської ікони”, яку в рамках ювілейних заходів відвідали представники творчої, наукової, політичної еліт України, а також представники духовенства – митрополит Волинський і Луцький Нифонт, єпископ Обухівський Іона, ігуменя Серафима.

Видання репрезентувало твори сакрального образотворчого мистецтва, а саме – волинського іконопису, релігійного живопису західноєвропейської традиції, церковного різьблення та скульптури XVI – початку XIX ст. Особливу ж цінність має представлена в альбомі Холмська ікона Богородиці (XI ст.), шанована у християнському світі як чудотворна – з унікальної колекції Музею волинської ікони (Луцьк).

Присутні на заході мистецтвознавці відзначили, що зібрання унікальних волинських ікон є справжньою окрасою західноєвропейського мистецтва доби Середньовіччя. На завершення заходу високі гості подарували Національному заповіднику „Софія Київська” два унікальні видання: директор видавництва „АДЕФ-Україна”, завдяки якому це видання побачило світ, передав примірник щойно презентованого альбому-каталогу „Музей волинської ікони”, а митрополит Волинський і Луцький Нифонт вручив факсимільну копію знаменитого „Луцького Євангелія”. Ці фоліанти поповнили бібліотеку музею „Будинок митрополита” [23, 26, 27].

З-поміж виставок, про які слід згадати у даному контексті, можна також виокремити виставковий проект, представлений у Національному заповіднику „Софія Київська», під назвою: „Митрополит Євгеній (Болховітінов) (1767-1837). Праці, заповідані Києву» .

Цей захід було присвячено 245-річчю від дня народження і 175-річчю від дня смерті митрополита Євгенія (Болховітінова) – ієрарха православної церкви, який обіймав київську кафедру з 1822 по 1837 рік, одного з перших вітчизняних істориків, археографів, джерелознавців, дослідників

старожитностей Києва. Представлені на виставці оригінальні матеріали з фондів Софії Київської, Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Інституту археології НАН України, Національного музею історії України та Національного музею Тараса Шевченка висвітлювали діяльність митрополита Євгенія під час його перебування на київській кафедрі та ілюстрували київський період його життя [23, 28].

У рамках 1025-річного ювілею Хрещення Русі в Києво-Печерській Лаврі відбулася презентація не менш унікального видання – трактату „Тератургима или Чудеса, бывшие как в самом свято-чудотворном Киево-Печерском монастыре, так и в обеих святых пещерах, в которых по воле Божией преподобные отцы Печерские проживали и свои земные тела упокоили, верно и усердно впервые собраны и свету представлены отцом Афанасием Кальнофойским” , що описує чудеса Києво-Печерської Лаври та лаврських печер.

Це видання побачило світ завдяки Предстоятелю Української Православної Церкви Блаженнішому Митрополиту Київському і всієї України Володимирі, голові Синодального відділу УПЦ „Церква і культура» ігумені Серафимі (Шевчик), а також директору видавництва „Горлиця” В. Серіковій, трудами яких лаврська історія змогла піднятися з небуття, щоб стати відомою широкому загалу.

Складений на початку 17 століття з ініціативи святителя Петра Могили, даний трактат являє собою логічне продовження фундаментальних історичних праць і найважливіших руських літописів – „Повісті временних літ» та „Печерського патерика» . Її автор – соборний чернець Києво-Печерської Лаври Афанасій Кальнофойський. У книзі зібрано описи 67 великих чудес, здійснених за молитвами преподобних Києво-Печерських. Викладено їх дуже яскраво, повчально і залишають вони незабутнє враження.

Символічно, що „Тератургім» було видано 2013 року, на який припадає кілька значущих ювілеїв. Так, виповнювалося 1150 років просвітницької місії святих рівноапостольних Кирила і Мефодія; 1025 років Хрещенню Святої Русі, 1000 років повернення преподобного Антонія Печерського зі Святої гори Афон до Києва і 900 років, як святий преподобний Нестор Літописець закінчив „Повість временних літ” – головний історичний документ епохи і джерело знань про Русь [29].

„Спаси й сохрани» – це молитва-прохання, що зазвичай міститься на православних натільних хрестах, і, водночас, назва виставки духовних скарбів, які роками зберігаються у фондах Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Приурочена до 1025-річчя хрещення Київської Русі,

виставка представляла понад 80 унікальних пам'яток церковного мистецтва XIV–XX століть. Тільки на великі свята їх може побачити широкий загал.

Серед експонатів виставки були старовинні ікони, на престольні Євангелії в урочистих срібних із золотенням оправах, вишукані літургійні тканини, гаптовані срібними й золотими нитками і хрести, які вражали розмаїттям художніх форм і матеріалів, зокрема – хрести-реліквії, пов'язані з визначними історичними подіями та іменами святих.

Увагу відвідувачів неодмінно привертала незвичайна новозавітна ікона XIX століття, де зображено Святу Трійцю, виконана, висловлюючись сучасною мовою, у техніці 3D, коли живопис на площині ікони розміщено на окремих вертикальних дощечках, та срібна з позолотою дарохранильниця понад метр заввишки й вагою 42 кілограми, яку було виготовлено для Успенського собору Києво-Печерської лаври 1906 року. В експозиції також містилися списки чудотворних Богородичних ікон, що уславились на українських землях. Серед них – образи Божої Матері Києво-Печерської, Почаївської, Куп'ятицької, Іллінської-Чернігівської, Дегтярівської.

Загалом же, пам'ятки сакрального мистецтва, що експонувалися на виставці „Спаси й сохрани» стали свідченням спадкоємності християнської традиції, витoki якої сягають сивої давнини [30].

На завершення розповіді про духовні скарби з фондovих колекцій провідних музеїв України можна згадати виставку „Портрети духовних діячів XVII – поч. XX ст.» , що експонувалася 18 квітня – у День пам'яток історії та культури України у Митрополичому будинку Національного заповідника „Софія Київська» , з яким були нерозривно пов'язані життя і діяльність духовних пастирів Софійського монастиря. Протягом двох століть його стіни прикрашали, поряд з чисельними іконами і зображеннями імператорів, портрети архіпастирів і подвижників церкви. Тому вибір приміщень теперішнього музею „Будинок митрополита» для експонування живописних портретів церковних діячів з фондової колекції Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника не є випадковим.

Серед представлених портретів – зображення тих архієпископів і митрополитів, які брали безпосередню участь у спорудженні Будинку митрополита Софійського монастиря: Варлаама (Ванатовича), Рафаїла (Заборовського), Тимофія (Щербацького), а також тих, хто зробив вагомий внесок у розбудову, розвиток і дослідження Софії Київської: Євгенія (Болховітінова), Іоанна Леванди, Петра Лебединцева. Невід'ємну складову портретної колекції становили зображення канонізованих духовних діячів – просвітителя, митрополита Петра (Могили) і мученика, митрополита Володимира (Богоявленського) тощо.

Ця експозиція була пізнавальною не лише для науковців, але і для широкого кола відвідувачів, котрі хотіли дізнатися більше про історію просвітництва і витоки духовності нашої держави [31].

Прикладом тісної співпраці двох інститутів – держави і церкви – можна із впевненістю назвати ще один цікавий український проект, здійснений минулого року в столиці, цього разу спільний – Українського дому і православного журналу „Фома в Україні”. Його було, зокрема, спрямовано на популяризацію і розвиток духовних цінностей, культури, мистецтва, моральності тощо. Загалом проект носив просвітницький характер, це – виставка „X століть Православ’я. Історія православної Русі в образах її Святих. Святі, їхні ікони, історії, долі», що відкрилася в Українському домі до 1025-річчя Хрещення Русі з благословення Блаженнішого Митрополита Володимира.

На виставці було представлено 150 ікон православних святих, які є славою нашої землі, стовпами її духовності. Починаючи від святого апостола Андрія Первозванного, святих рівноапостольних великого князя Володимира і великої княгині Ольги, до канонізованих Церквою праведників XX століття. На виставці також було представлено інформаційні матеріали про Святих: життєпис у контексті історичних подій, їхньої долі. Відомості про те, де зараз зберігаються їхні мощі, чому вони протегують, цікаві факти і т.д.

Багато експонатів раніше ніколи не виставлялися для публічного перегляду. Більшість з них відносяться до історії православного Києва, оскільки саме Київ став православної колискою всіх народів, що вийшли з Київської Русі. У цілому експозиція мала відношення до православної традиції слов’янських народів.

Ідея проведення тематичної виставки, а так само розробка її концепції та процес наповнення ідеї творчим змістом, ще більше переконав організаторів і відвідувачів у точності та актуальності обраної теми. Адже цією виставкою вони хотіли привернути увагу як релігійної, так і світської громадськості до необхідності реалізації просвітницької функції церкви і держави в описі прикладів того служіння і життєвого подвигу, тих мук і утисків, що випали на долю наших слов’янських подвижників в їх щирому прагненні просвітлення і поліпшення життя людей. Тож є сподівання, що подібні проекти привертають увагу не тільки релігійної громадськості, просто віруючих і не байдужих людей, а й державних структур, що виховують наше підростаюче покоління [32].

Православна церква завжди розділяла долю свого народу, разом із ним витримувала випробування, сприяла успіхам та співпрацювала на ниві духовності й церковної добродійності.

Чверть віку Український фонд культури співпрацює із релігійними організаціями з питань відродження, збереження й поширення духовних надбань українського народу. Про їх спільну роботу свідчать численні культурно-мистецькі акції, проведені протягом цих років. Так, разом із служителями церкви Український фонд культури здійснив безліч виставок сакрального мистецтва, серед них – сучасна ікона художниці В. Бірюкович та О. Охупкіна (Кіровоград), живописні полотна М. Кононенка „Плащаниця людства”; мистецтво іконопису студії „Нікос”; вишиті бісером ікони „Різдво”, роботи О. Іваночко (Львів), виставка „Соборна Україна”, макети церковної архітектури, створені М. Козачковським (Біла Церква), а також відбулася презентація книги Т. Кара-Васильєвої „Шедеври церковного шитва України XII–XX століття”.

Ось і до відзначення 1025-ліття Хрещення Київської Русі знаний український художник-живописець С. Лосіцький підготував тематичну виставку полотен, на яких відображено найзначніші церкви, собори, монастирі та інші споруди сакральної архітектури України й інших країн, об'єднані назвою „Святині”. Перед тим митець одержав благословення предстоятеля Української православної церкви і всієї України Володимира. Експозиція, презентована живописцем у Києві, є ще однією спільною акцією Українського фонду культури і церкви, що засвідчує створені в єдності добрі справи [33].

Чим поповнилася скарбниця духовного життя у регіонах нашої Батьківщини у ювілейний рік Хрещення Київської Русі, можна судити, приміром, з проведених в областях різноманітних конференцій, симпозіумів, спільних засідань державних управлінців з представниками церков та релігійних організацій, втім важко переоцінити будь-яку форму спілкування між людьми, якщо вона приносить користь суспільству, церкві й державі в цілому.

Так, у 2013 році учасники міжнародної релігієзнавчої конференції мали можливість ознайомитися з пам'ятками Княжого Галича. Тут, у Львові 4–6 жовтня проходила Міжнародна наукова конференція „Між Константинополем, Києвом, Москвою, Сочавою та Римом: Галицька митрополія в 1303–1808 роках”. Її організатором виступив Український Католицький університет (Львів). Захід було присвячено 1025-річчю хрещення Русі та 710-річчю заснування Галицької митрополії.

Учасниками міжнародної конференції стали представники церков і науковці з України, Білорусі, Литви, США, Російської Федерації та Угорщини. Серед іншого було обговорено особливості розвитку християнства за доби Київської Русі та унійних ідей у Східній Європі впродовж п'яти століть – від княжих часів і до початку модерної доби.

Особливістю проведення конференції стало те, що два пленарні дні роботи відбувалися у Львові, а третього дня учасники перебували на Прикарпатті, зокрема в Галицькому районі. Учасники конференції ознайомилися з пам'ятками архітектури та історії, які перебувають під опікою Національного заповідника „Давній Галич”.

Учасників конференції привітала територіальна представниця з питань охорони культурної спадщини та переміщення цінностей Міністерства культури України Л. Максим'як. Генеральний директор Національного заповідника „Давній Галич” О. Береговський представив учасникам зустрічі результати науково-дослідницької роботи заповідника за останні 19 років; розповів про конференції, які відбуваються щорічно; описав музейну та книговидавничу діяльність і поділився планами на майбутнє.

Декан гуманітарного факультету Українського католицького університету І. Скочиляс зауважив, що практикум-семінар „Успенський собор”, який відбувся 27 вересня 2013 року в селі Крилос Галицького району Івано-Франківської області, ухвалив рішення щодо неможливості відбудови нового храму на руїнах Успенського собору – це стало черговим кроком для збереження історичної пам'яті про унікальні храми наших предків, на основі європейського досвіду. На думку науковця, слід припинити подальші можливі дискусії щодо будівництва на фундаментах Успенського собору.

Під час зустрічі було попередньо обговорено питання щодо подальшої співпраці між Національним заповідником „Давній Галич” та Українським католицьким університетом. Ця співпраця може відбуватися у формі спільної організації щорічних наукових релігієзнавчих конференцій з використанням бази та можливостей двох установ, участі в студентських археологічних експедиціях, проведенні навчальних курсів з історії України безпосередньо на терені історичного середовища – у Крилосі [34].

Україна та її складова частина – Закарпаття – володіють величезним туристичним потенціалом, унікальною природною, культурною та духовною спадщиною, з якою нині бажає ознайомитися все більше людей планети. Як зберегти спільну релігійну та культурну спадщину народів Карпат?

Відповідь на ці та інші питання сьогодення намагалися знайти учасники наукового симпозіуму „Історичні витоки спільної релігійної та культурної спадщини народів Карпат і проблеми її збереження”, що проходив в Ужгороді у рамках проекту „Туристичний шлях до спільної релігійної та культурної спадщини”, за програмою транскордонного співробітництва Європейського Союзу „Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна 2007–2013”.

У форумі взяли участь представники місцевої влади, науковці, туристичні й релігійні організації Закарпатської та Саболч-Сатмар-Березької

(Угорщина) областей. Ця зустріч виявилася доволі багатою на цікаві доповіді. Йшлося, зокрема, про релігійне та культурно-туристичне значення туристичного маршруту середньовічними церквами, релігійну ситуацію на території сучасного Закарпаття в епоху середньовіччя, храмову архітектуру XIII–XIV століть на території краю, фресковий живопис на Закарпатті у середньовіччі, результати реставраторських досліджень.

У результаті – учасники зустрічі висловили намір продовжити роботу над проектом щодо спільної релігійної та культурної спадщини народів Карпат, який охоплює більше 30 церков прикордонних районів Закарпатської (Україна) та Саболч-Сатмар-Березької області (Угорщина) і неодмінно принесе користь обом державам, адже зробить території, де розташовані храми, привабливими для туристів.

У полі зору учасників симпозіуму були, зокрема, такі закарпатські святині, як Ужгородський греко-католицький кафедральний собор, Горянська ротонда, Мукачівський храм св. Михайла, Берегівська та Виноградівська римо-католицькі церкви, Хустська, Вишківська, Тячівська реформатські та ряд інших церков, які є великою архітектурною та мистецькою цінністю. А серед угорських культових споруд – римо-католицькі храми Бакталорантгази та Кішварди, а також реформатські церкви у містах Тарпа, Берегшурань, Марокапі, Чарода, Такош, Вамоштья, Лоня, Тисасентмартон, Берегдароц, Торньошпалца, Вайа, Анарч, Лашкод тощо.

Та найголовніше – симпозіум об'єднав зусилля представників органів місцевого самоврядування, науковців, духовенства в ім'я збереження спільної релігійної та культурної спадщини народів Карпат [35].

Так само у світлі минулорічних заходів з нагоди святкування в Україні 1025-ої річниці Хрещення Київської Русі – в Мукачевому Закарпатської області відбулося засідання круглого столу, на яке запросили начальників відділів, управлінь, структурних підрозділів райдержадміністрації, керівників органів місцевого самоврядування, а також представників різних релігійних конфесій християнського обряду.

Особливий акцент на зустрічі було зроблено на збереженні та відродженні культових споруд Мукачівщини, зокрема, унікальних пам'яток сакральної архітектури XVII–XVIII ст. дерев'яних церков Дмитрівської – в селі Вільховиця, Свято-Михайлівської – у селі Щасливе, Архистратига Михаїла – в селі Руська Кучава.

Такі зустрічі за символічним „круглим столом”, покликані об'єднувати та консолідувати, є сьогодні запорукою успішної співпраці всіх християнських церков, державних установ та органів місцевого самоврядування. Усі наявні задачі, проблеми можна вирішити тільки спільними зусиллями, спільними діями.

Враховуючи значення християнських традицій в житті українського суспільства, Мукачівською райдержадміністрацією було напрацьовано ряд пропозицій. Зокрема, вони стосуються наміру щодо регулярного проведення зустрічей з духовенством у формі круглих столів, діалогів, бесід, різних тематичних заходів, організації виставок церковно-богословської та історичної літератури, проведення фестивалів духовної християнської музики та співу, сприяння у роботі з відкриття туристичних маршрутів, у тому числі по пам'ятках сакральної архітектури XVII–XVIII ст.; організації подорожей та екскурсій місцями, пов'язаними з історією християнства. Всі ці пункти мають стати об'єднуючим фактором, запорукою співпраці Церкви з владою в Мукачівському районі.

Богослужителі церковних парафій району висловили свої думки з приводу подальшої тісної співпраці з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, побажання щодо залучення релігійних громад у відзначенні державних свят та пам'ятних дат [36].

Слідкуючи за перебігом подій культурного життя регіонів, які так само активно, як і в столиці, долучилися минулого року до святкування ювілейної дати, можна виділити деякі з найбільш яскравих акцій, втім, формат даної роботи дозволяє вмістити лише незначну їх частку. Зокрема, це – виставкові проекти, які було здійснено провідними музеями регіонів, та численні фестивалі духовної музики.

Так, у рамках відзначення в Україні 1025-річчя хрещення Київської Русі у Львівському музеї історії релігії відбулося відкриття виставки „Такі, як Василій Великий (історія чину Святого Василя Великого)». Назва експозиції походить із неофіційного девізу шанованого на теренах усього світу чину василіанів – *Talisesst Basilius Magnus* („Таким є Василій Великий»).

У фондах музею віддавна зберігається чимала кількість експонатів, які безпосередньо пов'язані з василіанами, тож 95 відсотків експозиції було сформовано власними зусиллями. Однак прикметно, що на огляд загалу більшість унікальних експонатів виставлялася вперше. Працівники музею кажуть: основною метою виставки стало не тільки висвітлення історії найдавнішого монашого чину. Найперше організатори прагнули зосередити увагу відвідувачів на непростих особистих долях ченців найстарішого і найчисленнішого чернечого ордену.

Ексклюзивність виставки полягає в тому, що тут представлено 400-літню історію чину василіанів, заснованого 1617 року, у портретах знаних митрополитів, зокрема Атанасія та Лева Шептицьких. На тлі портрета Атанасія, до речі, збереглося унікальне зображення старого собору святого Юра. Були зразки портретного живопису і самого Андрея Шептицького, який 125 років

тому долучився до чину василіанів. На виставці також показали цілий комплект стародруків Почаївської друкарні XVIII століття – найбільшої на той час української друкарні. Окрім цього, було представлено видання багатьох бібліотек при монастирях василіанів, деякі з них нараховують до 40 тисяч томів. Гості побачили книжки і матриці з величезної Жовківської василіанської друкарні. Інша частина експозиції висвітлювала архівні документи отців василіан: особисті речі священників Северина Гнатюка, Михайла (Методія) Скраля, Володимира (Василя) Пальчинського.

Основною родзинкою виставки стали фотопластилини, датовані 30-ми роками XX століття, що розповіли про щоденне життя ченців василіанів. На фото зображено сто ченців, усі вони ідентифіковані, а про долю частини з них можна дізнатися у зібраній музейниками детальній інформації. На думку наукового співробітника Львівського музею історії релігії Н. Полянської, це унікально, адже серед ченців були не просто віруючі, а й мученики, місіонери, історики.

До того ж гості виставки могли почитати книги європейських і діаспорних видавництв Італії, Канади, Бразилії, США про історію чину, тому що василіани були поширені і відомі по всьому світу. Неповторною частиною експозиції також є створені львівським релігієзнавцем Т. Гринчишиним карти поширення василіанів по світу [37].

У Тернопільському обласному краєзнавчому музеї відкрилась виставка „Мистецтво і релігія у філателістичних виданнях», на якій було представлено експонати відомих тернопільських філателістів В. Дідуха і Б. Хаварівського. Участь в імпрезі взяли очільники області, мистецька громадськість краю та священнослужителі, які благословили експозицію.

Сакральна тематика марок та листівок, розміщених на стендах, свідчила про сприяння християнської церкви розквіту писемності, літератури, мистецтва і монументального будівництва. Тож засобами філателії вдалося розповісти про Україну як спадкоємницю Київської Русі, а також про святині Тернопільщини, Київщини та Чернігівщини, видатні духовні постаті нашого народу. На марках, конвертах, поштових блоках і малих аркушах показано перлини архітектури християнських святинь, мистецькі витвори періоду Київської Русі тощо. На поштових мініатюрах було, зокрема, зображено Андрія Первозванного, Аскольда і Діра, княгиню Ольгу, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха [38].

На Чернігівщині в низку заходів, присвячених 1025-річчю Хрещення, достойно увійшла виставка українського художника, знаного майстра духовного жанру сучасного мистецтва, з. д. м. України Ю. Нагулка, яка

експонувалася на території Національного архітектурно-історичного заповідника „Чернігів стародавній» .

Художник звернувся до релігійних канонів, історій і міфів, з яких формується колективна духовна філософія. Дух, гармонія, радість пізнання – саме такі враження у відвідувачів виставки викликали образи історичного минулого, присутні на полотнах митця.

Прикметно, що Ю. Нагулко добре відомий не лише як талановитий художник-богомаз, але й як благодійник. Зокрема, він є засновником і автором благодійного проекту „Духовність у сучасному мистецтві» , який підтримує Міністерство культури України та патронує Українська Православна Церква з благословення Блаженнішого Митрополита Київського та всієї України Володимира. Половину коштів від придбаних картин богомаз перераховує на будівництво в Києві найбільшого у Європі Православного Кафедрального Собору на честь Воскресіння Христового, розвиток Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври та на підтримку вітчизняних майстрів пензля, які працюють у жанрі духовного сучасного мистецтва.

Чернігів було обрано для виставки не випадково, адже місто має свої древні традиції, тут творили історію багато стовпів християнського православ'я. Художник представив, зокрема, полотна, на яких зображено Антонієві печери та їх засновника – Антонія Печерського, котрий свого часу зробив вагомий внесок у становлення християнства на Русі і чия 1030-річчя від дня народження відзначалося минулого року [39].

Відомо, що у царині музичного мистецтва окреме місце займає духовна пісня. Про те, як цей особливий жанр шанують в Україні, можна судити з наступних подій.

Об'єднати всі конфесії був покликаний Відкритий європейський міжконфесійний фестиваль-конкурс духовної пісні „Я там, де є благословення» у Тернополі. Так, в 2013 році місто утретє зустрічало учасників заходу не тільки з міст України, а й зарубіжжя – Румунії, Польщі, Молдови, Болгарії, Грузії.

Проходив фестиваль на кількох конкурсних майданчиках міста, а майстерність виконання оцінювали фахівці з консерваторій Львова та Києва. За словами начальника управління культури і мистецтв міської ради О. Смика, цей конкурс за оригінальністю і складністю – єдиний в Україні. Він об'єднує представників різних конфесій і водночас має конкурсну основу. За підсумками минулого року за цей захід на всеукраїнському рівні місто отримало достойну відзнаку. Такими досягненням можна пишатися, адже організація фестивалю є нелегкою справою. Насамперед це пов'язано із тим, що кількість його учасників перевищила тисячу осіб і, окрім українських колективів, надійшли

заявки від багатьох інших країн. Примітно, що кожного року продовжується традиція виступу учасників фестивалю-конкурсу в тернопільських храмах [40].

На Полтавщині в смт Диканька та селі Великі Будища в 2013 році відбувся щорічний Міжнародний фестиваль дзвонарів та церковного співу „Диканські передзвони», на який з'їхалися найкращі дзвонарі України, Білорусі та Росії.

Те, що за довгі роки войовничого атеїзму традиції дзвонарського мистецтва не перервалися, можна вважати справжнім дивом. У 1933 році в Радянському Союзі церковний дзвін потрапив у велику немилість. Дзвонити дозволялося не більше п'яти хвилин і тільки під час хресного ходу. Але й на це потрібно було отримати спеціальний дозвіл, мовляв, дзвони заважають робочій людині працювати і відпочивати. До речі, сплюндрований, напівзруйнований Христо-Воздвиженський монастир у Полтаві дозволили відкрити тільки з першими роками незалежності. І сьогодні його дзвони радують серця полтавців.

На фестивалі можна було не тільки просвітлити душу благосними передзвонами, а й погортати найдавніші сторінки історії дзвонарства. Був простір і для душі, і для розуму. Бо ж скільки дзвонарів, стільки й стилів. На фестивалі дзвонарі знайомляться зі стилем і навичками один одного, обмінюються досвідом, діляться секретами своєї майстерності. Особливо із молоддю. З тими, хто берегтиме і примножуватиме традиції, щоб церковні дзвони не змовкли, говорили із небом і людьми [41].

Усі ці заходи і, головне, саме рішення про необхідність відзначення 1025-річчя хрещення Київської Русі – все це стало нагодою нагадати про історичну належність України до європейської цивілізації, до спільного простору цінностей, що мають свої коріння в християнстві [42].

Безумовно, значення духовних факторів у різних сферах суспільного життя та на різних етапах суспільно-історичного розвитку відрізняється. Але необхідність усвідомлення цих духовних вимірів людського життя має першорядне значення.

Незалежна Україна визнала свободу віросповідання однією з найголовніших свобод людини й у цьому є своя закономірність, адже свобода віросповідання як суспільний феномен перебуває у нерозривному зв'язку із світоглядом людини та є загальною цінністю його буття. Нині свобода совісті в контексті її практичної реалізації розглядається як критерій оцінки соціальної якості суспільства, його гуманістичної сутності.

Історія українського народу переконливо свідчить, що в його житті завжди важливу роль відігравали релігійні чинники. Релігія охоплювала широкий спектр національного буття: державно-політичну, духовно-культурну,

побутову та інші сфери. Розвиток релігійно-церковного життя відбувався у тісному зв'язку з державним, політичним, культурним розвитком українського суспільства.

Тож необхідність визначення засад взаємовідносин між церквою і державою, пріоритетів та перспектив подальшого розвитку державно-церковних та міжконфесійних стосунків, зумовлена як суспільним запитом на активну участь церкви у становленні громадянського суспільства, так і динамізмом суспільно-політичного та релігійно-церковного життя в Україні та потребою приведення у відповідність окремих положень чинного законодавства України до міжнародних нормативно-правових документів та Конституції України. Крім того, визначення пріоритетів державної політики у релігійно-церковній сфері на сучасному етапі, потребує окреслення наявних проблем і визначення шляхів і механізмів їх розв'язання.

Позитивним є той факт, що Україна сьогодні перебуває на шляху розбудови такої моделі суспільно-релігійних та державно-церковних відносин, в якій світська і духовна сторони виступають не опозиціонерами, а рівноправними партнерами у соціальній діяльності, а також учасниками духовно-культурного діалогу.

Наш народ завжди вирізнявся особливим ставленням до Божественних законів моралі як наріжного каменю буття. Про це свідчать вітчизняна історія, багатовікові духовно-культурні традиції. Завдання сучасників – зберегти і розвинути цей дорогоцінний спадок для майбутніх поколінь.

Важливого значення у цьому контексті набуває культура, яка є одним із найважливіших носіїв і виразників духовного багатства народу. Але через неналежне ставлення до галузі культури, або ігнорування наявних проблем, існує великий ризик втрати наших неповторних надбань. Тому саме діячам культури і мистецтва необхідно сьогодні активніше виявляти свою громадянську позицію у справі боротьби за спасіння, збереження, відродження та розвиток справжніх духовно-культурних цінностей, щоби духовність українського народу, його культура і мораль стали основою державного будівництва, спільною метою усіх ланок суспільства.

На часі зупинити негативні явища у цій сфері шляхом консолідації зусиль Церкви, органів державної влади, громадських організацій, творчих спілок, засобів масової інформації – в ім'я відродження моральних цінностей, збереження культурних традицій, укріплення інституту сім'ї, направлення навчально-виховного процесу підрастаючого покоління у належне етичне русло. Адже попри різні національності і віросповідання мета у людей одна – мир, злагода, порозуміння і суспільне єднання навколо справжніх духовних цінностей [36, 43].

Список літератури

1. Цветков О. П. Культура і релігія [Електронний ресурс] : сайт „Академія. Академвидав” . Режим доступу : <http://academia-ps.com.ua/product/291>
2. Закон України „Про ратифікацію Конвенції, про захист прав і основних свобод людини 1950 року” [Електронний ресурс] : сайт „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>
3. Гануляк Е.М. Сучасне релігійне законодавство України [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/11/-articles/sec2/s2a2.html
4. Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні [Електронний ресурс] : сайт „Міністерство культури України”. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/279632>
5. Конституція України [Електронний ресурс] : сайт „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/-254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації” [Електронний ресурс] : сайт „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12>
7. Релігійна мережа в Україні: Стан і тенденції розвитку [Електронний ресурс] : сайт „Центр Разумкова. Національна безпека і оборона”. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/toprint.html?id=279>
8. Здіорук С., Токман В. Гуманітарний розвиток суспільства [Електронний ресурс] : сайт „Національний інститут стратегічних досліджень”. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/03-4.pdf
9. Інформаційний звіт Міністерства культури України „Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні”. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/327651;jsessionid=C576ABCB3D48CB82182949A7237D6CDE>
10. Інформаційний звіт „Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні” [Електронний ресурс] : сайт „Інститут релігійної свободи”. – Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=172%3A1&catid=51%3Astats&Itemid=79&lang=uk
11. В Києві відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція „Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції

розвитку» [Електронний ресурс] : сайт „Міністерство культури України”. – Режим доступу : <http://195.78.68.75/mincult/uk/publish/article/313317>

12. Звіт про роботу Громадської ради при Міністерстві культури України у 2012–2013 роках [Електронний ресурс] : сайт „Міністерство культури України”. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/346657;jsessionid=A5B92CB94A65BD0FA332ADFDDE526526.app1>

13. Три тези головуючого у Всеукраїнській раді церков митрополита Онуфрія (УПЦ) [Електронний ресурс] : сайт „УНІАН”. – Режим доступу : <http://religions.unian.ua/orthodoxy/903850-tri-tezi-golovuyuchogo-u-vseukrajinskiy-radi-tserkov-mitropolita-onufriya-upts.html>

14. Обговорено стратегічне партнерство Церков та релігійних організацій з українським суспільством та державою [Електронний ресурс] : сайт „Міністерство культури України”. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/356385>

15. Відзначення 1025-річчя Хрещення Русі – важливий етап укріплення поваги до нашої тисячолітньої історії [Електронний ресурс] : сайт „Міністерство культури України”. – Режим доступу : http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/335646?search_param=%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3&searchForum=1&searchDocarch=1&searchPublishing=1

16. Указ Президента України „Про День хрещення Київської Русі – України» [Електронний ресурс] : сайт „Верховна Рада України”. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/668/2008>

17. Сухорончак Н. Хрещення Русі відзначатимуть на найвищому рівні // Хрещатик. – 2013. – 11 квіт.

18. 6 травня відбулося урочисте відкриття V Міжнародної Пасхальної Асамблеї „Господи, Господи, силою Твоєю...» [Електронний ресурс] : сайт „Православ'є в Україні”. – Режим доступу : <http://2010.orthodoxy.org.ua/node/72461>

19. Олійник Л. Пасхальна асамблея святкує два ювілеї // День. – 2013. – 24 квіт.

20. Блаженніший Митрополит Володимир взяв участь у відкритті V Міжнародної Пасхальної Асамблеї [Електронний ресурс] : сайт „Офіційний сайт УПЦ”. – Режим доступу : <http://orthodox.org.ua>

21. Сухорончак Н. Хрещення Русі відзначатимуть на найвищому рівні // Хрещатик. – 2013. – 11 квіт.

22. Всеукраїнська мистецька виставка „Велике і величне» [Електронний ресурс] : сайт „Мистецький Арсенал”. – Режим доступу : <http://artarsenal.in.ua/event95.html>

23. Звіт ігумені Серафими (Шевчик) про діяльність Синодального відділу УПЦ „Церква і культура» у 2013 році [Електронний ресурс] : сайт «Синодальний відділ „Церква і культура” . – Режим доступу : <http://culture.church.ua/index.php/zvit-igumeni-serafimi-shevchik-pro-diyalnist-sinodalnogo-viddil-u-rc-cerkva-i-kultura-u-2013-roci/>

24. Відкрита у Софійському музеї виставка іконопису несе в собі дух народу та світовідчуття православ'я [Електронний ресурс] : сайт «Національний заповідник „Софія Київська»». – Режим доступу : <http://n.sophiakievaska.org/?q=uk/node/181>

25. Відроджені святині православ'я постали у Софії Київській [Електронний ресурс] : сайт „Міністерство культури України”. – Режим доступу : http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/339978?search_param=%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3&searchForum=1&searchDocarch=1&searchPublishing=1

26. У „Софії Київській» відбулась презентація книги-альбому „Музей волинської ікони” [Електронний ресурс]: сайт „Міністерство культури України”. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/323014;jsessionid=8B6CFEF4E0552BF487A46055ECD0C0D1>

27. Свята Православної Церкви [Електронний ресурс] : сайт «Національний заповідник „Софія Київська»». – Режим доступу : <http://n.sophiakievaska.org/?q=uk/node/308>

28. У Митрополичому будинку „Софії Київської” відкрито виставку „Митрополит Євгеній (Болховітінов)” (1767–1837) [Електронний ресурс] : сайт „Міністерство культури України”. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/314704;jsessionid=58C5409F5B28CAD26BB165C48672EB95>

29. Презентовано книгу, що описує чудеса Києво-Печерської Лаври та лаврських печер [Електронний ресурс] : сайт „Офіційний сайт УПЦ”. – Режим доступу : <http://orthodox.org.ua>

30. Марченко М. Перлини духовних скарбів : понад 80 унікальних пам'яток церковного мистецтва XIV–XX століть показано на виставці „Спаси й сохрани» [у Нац. Києво-Печерському іст.-культ. заповіднику до 1025-річчя хрещення Київської Русі] / Марина Марченко // Вечір. Київ. – 2013. – 15 серп. – С. 24.

31. Портрети духовних діячів XVII – поч. XX ст. (виставка з фондової колекції Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника) [Електронний ресурс] : сайт «Національний заповідник „Софія Київська”». – Режим доступу : <http://n.sophiakievaska.org/?q=uk/node/301>

32. Виставка до 1025-річчя Хрещення Русі «X століть Православ'я. Історія православної Русі в образах її Святих» Святі, їхні ікони, історії, долі ... [Електронний ресурс]: сайт „Український дім”. – Режим доступу : <http://www.icc-kiev.gov.ua/uk/contacts-of-ukrainian-house/press-releases/exhibition-1025-anniversary-of-christianization-of-kievan-rus>

33. Янко Д. Чверть віку у співпраці / Дмитро Янко // Культура і життя. – 2013. – 12 лип. – С. 4.

34. Учасники міжнародної релігієзнавчої конференції ознайомилися з пам'ятками Княжого Галича [Електронний ресурс] : сайт „Міністерство культури України”. – Режим доступу : http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/-article/341693?search_param=%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3&searchForum=1&searchDocarch=1&searchPublishing=1

35. Як нам зберегти спільну релігійну та культурну спадщину народів Карпат? : [ред. ст.] // Новини Закарпаття. – 2013. – 2 лют. – С. 1, 2.

36. Вся Мукачівщина святкує 1025-річчя хрещення Київської Русі [Електронний ресурс] : сайт „UA-Reporter.com”. – Режим доступу : <http://ua-reporter.com/novosti/138742>

37. Узлова І. Речами мучеників / Ірина Узлова // Україна молода. – 2013. – 14–15 черв. – С. 3.

38. Левицька Л. Історія в марках / Любов Левицька // Голос України. – 2013. – 26 лип. – С. 11.

39. Виставка художника Юрія Нагулка розпочала на Чернігівщині низку заходів, присвячених 1025-річчю хрещення Русі-України [Електронний ресурс] : сайт „Міністерство культури України”. – Режим доступу :

http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/325105?search_param=%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3&searchForum=1&searchDocarch=1&searchPublishing=1

40. Лінчевська С. Духовна пісня об'єднає всі конфесії / Софія Лінчевська // Віл. життя плюс. – 2013. – 5 квіт.

41. Недавній А. Диканські передзвони / Анатолій Недавній // Сіл. вісті. – 2013. – 6 верес.

42. Свято відзначатимуть і церква, і держава / прес-служба урядовця // Уряд. кур'єр. – 2013. – 15 лют. – С. 2.

43. Держава та Церква : питання взаємодії [Електронний ресурс] : сайт „Юрінком Інтер”. – Режим доступу : http://yuricom.com/ru/yuridichniy_visnyk_ukrainy/overview/?id=19

Матеріал підготувала

Шлепакова Т. Л.

гол. бібліограф

відділу наукового аналізу

і узагальнення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування ***І. Г. Піленко***

Підписано до друку 12.05.2014. Обл.-вид. арк. 2,0. Б/т. Зам. 55. Безплатно

Ротапринт НІБ України, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12